УДК 343.9
DOI 36919/3041-1149(Print).3.2024.127-132

О. В. Тимчук,
здобувач
e-mail: pravozavzdu@ukr.net
ORCID ID 0009-0005-6097-9200

СПОСІБ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Стаття присвячена розкриттю особливостей змісту способу вчинення злочину як одного із визначальних елементів криміналістичної характеристики торгівлі людьми. На актуальність обраної теми впливає швидкий розвиток організованої злочинності транснаціонального характеру, діяльність якої становить основу торгівлі людьми й зумовлює складність у протидії та запобіганні злочинності в цій сфері, що обумовлюється особливостями вчинення, а це зі свого боку сприяє зростанню кількості такого виду злочинів.

Проведено огляд елементів, властивих криміналістичній характеристиці злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, й окреслено місце серед них способу вчинення цього виду злочинів. Узагальнено типову модель способу вчинення злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, яка може складатися з: 1) пошуку «об'єкта торгівлі» та збору інформації про нього; 2) розроблення плану викрадення особи з метою торгівлі, розподілу ролей між викрадачами, підготовки спеціальних засобів і приміщення для наступного утримання потерпілого; 3) нападу й вилучення викраденої людини з метою торгівлі з природного мікросоціального середовища (захоплення); 4) переміщення викраденої людини до місця постійного або тимчасового утримання; 5) утримання викраденої людини (зазвичай у спеціально підготовленому для цього приміщенні); 6) переміщення потерпілої особи через кордон з метою подальшої торгівлі нею; 7) приховування факту вчинення та слідів злочину торгівлі людьми. Акцентовано увагу, що виділення етапів викрадення людей з метою торгівлі в криміналістичному аспекті має важливе значення, тому що кожен з цих етапів і різне їх сполучення мають кількісні та якісні ознаки, що забезпечують розробку й вибір прийомів, засобів і методів, спрямованих не тільки на виявлення та розслідування, але й на попередження цих злочинів.

Ключові слова: *криміналістична характеристика, торгівля людьми, спосіб вчинення злочину, спосіб підготовки до вчинення, спосіб приховування злочину.*

Постановка проблеми та її актуальність. До основних чинників, які впливають на ефективність боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, серед іншого варто віднести недосконалість сучасних та актуальних для правозастосовних органів науково обґрунтованих і апробованих методик з виявлення та розслідування злочинів цього виду, орієнтованих на те, що для їх виявлення потрібні високий професіоналізм і володіння глибокими спеціальними знаннями в галузі криміналістики. Про те, що є потреба в розробці сучасних методичних рекомендацій для працівників оперативних і слідчих підрозділів з метою виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, висловились 73,2 % опитаних нами працівників Національної поліції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Внесок у дослідження криміналістичних аспектів розслідування торгівлі людьми здійснили такі вчені: В. К. Весельський, Н. С. Карпов, В. В. Пясковський, Г. О. Зорін, В. І. Куліков, Б. В. Лизогуб, В. В. Лунєєва, В. С. Овчинський, С. С. Овчинський та ін.

Мета статті полягає в розкритті особливостей змісту способу вчинення торгівлі людьми як елемент криміналістичної характеристики, що охоплює ряд окремих етапів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В юридичній літературі можна зустріти системні уявлення про кримінальне правопорушення як специфічний різновид людської діяльності, що охоплює такі взаємозалежні компоненти: осіб, які вчинили кримінальне

© Тимчук О. В., 2024

правопорушення; їх поведінка; елементи навколишнього середовища. Зіставляючи ці компоненти з кримінально-правовими елементами складу торгівлі людьми та з огляду на передбачений кримінальним процесуальним законом предмет доказування згідно із ст. 91 КПК України, підтримуємо класичний підхід до визначення елементів, властивих криміналістичній характеристиці злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми: 1) відомості про особу злочинців; 2) дані про осіб потерпілих; 3) спосіб вчинення злочину; 4) відомості про обстановку вчинення злочину (час, місце й інші обставини); 5) слідова картина злочину.

Дані про спосіб учинення кримінального правопорушення в криміналістичному розумінні є одним із найважливіших елементів аналізованої структурної системи криміналістичної характеристики. Спосіб учинення є основою для висунення слідчих версій щодо розслідуваної події, пов'язаної з торгівлею людьми загалом, її окремого факту чи групи фактів; має прямий вплив на напрям розслідування та вирішення інших питань, які пов'язані з розслідуванням злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми.

Під способом учинення злочину (кримінального правопорушення) в криміналістичному сенсі доцільно розуміти об'єктивно й суб'єктивно обумовлену систему поведінки суб'єкта до, в момент і після вчинення такого діяння, що залишає різні характерні сліди в навколишньому середовищі, які дозволяють за допомогою криміналістичних прийомів і засобів одержати уявлення про подію кримінального правопорушення, своєрідність злочинної поведінки правопорушника, його окремі особистісні дані та, відповідно, визначити найбільш оптимальні методи вирішення завдань розслідування кримінального правопорушення. Спосіб учинення кримінального правопорушення складається з послідовності певних дій. З огляду на те, що злочини, пов'язані з торгівлею людьми, можуть бути розділені на дві групи (ті, що вчиняються спеціальним суб'єктом, і ті, що вчиняються загальним суб'єктом), то й способи злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, залежно від суб'єктів, які їх учинили, будуть різнитися. Саме спосіб учинення досліджуваних злочинів містить найбільший обсяг інформації, що дає змогу зорієнтуватися в сутності самої події та окремих її обставин з метою швидкого й повного розслідування злочину, а також розроблення ефективних засобів попередження цього виду злочинів, про що зазначили 83,1 % опитаних нами слідчих та 67,4 % оперативних працівників Національної поліції України.

Коновалова В. О. свого часу відмічала, що «спосіб вчинення злочину є одним із визначальних елементів криміналістичної характеристики. Його змістовну структуру становлять етапи приготування, вчинення та приховування слідів злочину» [3, с. 6–7].

Проте не варто перебільшувати значення способу вчинення кримінального правопорушення, виділяючи його в системі інших елементів найбільш пріоритетним. Якщо розглядати криміналістичну характеристику як інформаційну модель кримінального правопорушення, то в цьому розумінні всі елементи такої системи рівнозначні і, як правильно зазначалося в літературі, «розділяти їх на першорядні та другорядні немає підстав» [1, с. 7]. Водночас «у певних слідчих ситуаціях, які виникають на початковому етапі розслідування, спосіб вчинення злочину набуває ключового значення як об'єкт встановлення та засіб виявлення різноманітних обставин злочину, що належать до елементів характеристики» [4, с. 13].

Під час розгляду питання про спосіб учинення злочину, пов'язаного з торгівлею людьми, варто враховувати, що такий злочин може бути вчинений у сукупності з іншими злочинними діяннями. До таких діянь насамперед належать вбивство з необережності або умисне вбиство, вимагання, заподіяння тілесних ушкоджень різної тяжкості, кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи тощо.

Злочинці завжди моделюють у своїй свідомості дії з підготовки, вчинення й приховування злочинного діяння до їх фактичної реалізації. Аналіз емпіричних даних свідчить, що найбільш часто підготовка полягає в складанні певного плану дій, підшукуванні співучасників, засобів, потрібних для реалізації злочинного задуму, розробці способу приховування злочинної діяльності та іншій протидії можливому розслідуванню.

Класичні злочини, пов'язані з торгівлею людьми, в процесі підготовки передбачають потребу в досягненні попередніх домовленостей (особисто або через посередників) між сторонами такої злочинної діяльності, планування способу, місця, часу передачі неправомірної

вигоди. Коло таких дій у злочинах, пов'язаних з торгівлею людьми, досить різноманітне. Безпосередньо вчинення таких злочинів передбачає дії щодо виконання сторонами взятих на себе зобов'язань, наприклад передачі неправомірної вигоди, дій виконавця злочину в інтересах замовника та ін.

Приховування полягає у здійсненні навмисних дій зі знищення, фальсифікації, приховування тощо інформації, яка свідчить про вчинений злочин, пов'язаний з торгівлею людьми, з метою уникнення злочинцем кримінальної відповідальності.

У більшості випадків учинення злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, приховування реалізується на всіх стадіях здійснення злочинного задуму. Приховування таких діянь нерідко полягає у використанні умов обстановки, які усувають передчасне розголошення планів учасників такого виду злочинного діяння, а також у приховуванні від оточуючих характеру планованих і здійснюваних злочинів. З цією самою метою в усіх злочинах, пов'язаних з торгівлею людьми, використовуються документи, які містять дані, що не відповідають дійсності, усно повідомляються неправдиві дані про наявність підстав для здійснення протиправних дій. Для приховування й маскування в таких діяннях різного статусу керівників залучають посередників і нижчих за рангом виконавців, складають документи від імені інших осіб. Приховування як самостійні дії, які не входять до складу способу злочину, пов'язаного з торгівлею людьми, реалізується зазвичай після його виявлення. Іноді такі операції виконуються в разі отримання злочинцями інформації про небезпеку викриття. У цей час зазначені суб'єкти насамперед намагаються знищити, фальсифікувати, вилучити документи, які їх викривають. Такою є доля передусім документів, які фіксують виконання протиправних дій. Коли це вдається, можуть бути зроблені спроби схиляння співучасників та інших осіб, яким можуть бути відомі обставини вчинення злочину, до дачі неправдивих показань або замовчування фактів, пов'язаних з торгівлею людьми. Ці дії здійснюють злочинці під час отримання ними інформації про можливі перевірочні заходи їх діяльності, а також у процесі проведення досудового розслідування з метою заплутати слідство.

Так, способи вчинення злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, досить різноманітні й містять у собі підготовчі заходи до вчинення злочину, дії співучасників у ході захоплення, безпосередньо після нього й у процесі наступного утримання потерпілого, а також стосовно приховування слідів злочину.

Для того щоб краще зрозуміти сутність розглянутого виду злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, варто розглядати його вчинення як багатоетапну злочинну операцію. Це досить складний процес, який навіть у спрощеному вигляді має налічувати декілька етапів злочинної діяльності. Реалізація кожного подальшого етапу злочинної діяльності підпорядкована певній послідовності та єдиній меті, зміст якої виражається у вимогах, які висуваються злочинцями.

Типова модель способу вчинення злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, може складатися з таких етапів:

1) пошук «об'єкта торгівлі» та збір інформації про нього;

2) розроблення плану викрадення особи з метою торгівлі, розподіл ролей між викрадачами, підготовка спеціальних засобів і приміщення для наступного утримання потерпілого;

3) напад і вилучення викраденої людини з метою торгівлі з природного мікросоціального середовища (захоплення);

4) переміщення викраденої людини до місця постійного або тимчасового утримання;

5) утримання викраденої людини (зазвичай у спеціально підготовленому для цього приміщенні);

6) переміщення потерпілої особи через кордон з метою подальшої торгівлі нею;

7) приховання факту вчинення та слідів злочину торгівлі людьми.

На першому етапі здійснюється пошук «об'єкта торгівлі», забезпечується збір потрібної інформації про нього. На цьому етапі злочинці здійснюють зазвичай дії, що виявляються криміналістичними засобами й методами досить складно. Особливої ролі водночас набувають оперативно-розшукові заходи. Варто врахувати, що злочинці для пошуку потенційних жертв використовують такі джерела інформації: родичів потерпілих, знайомих, колег по службі, сусідів, особистий пошук.

На другому етапі розробляється план викрадення потерпілої особи з метою торгівлі. Під час планування вирішують організаційні завдання самого викрадення потерпілої особи: визначення його часу і місця; вибір і відпрацювання способу захоплення та переміщення потерпілого; підшукування потрібних засобів учинення злочину (зокрема, і технічних); підготовка місця укриття викраденої людини з метою торгівлі.

У процесі визначення часу й місця викрадення людини з метою торгівлі та обрання конкретного способу захоплення та переміщення злочинці виходять з:

– специфіки особистості обраної жертви (фізичні особливості, довірливість, обережність, комунікабельність, а також інші риси, які впливають на характер поведінки людини);

– характеристики способу її життя (маршрути найбільш частого переміщення та найбільш часті місця, де «об'єкт викрадення» проводить час, звичайний час виходу з будинку й повернення додому, інші обставини образу життя, які можуть полегшити, або, навпаки, ускладнити викрадення);

– можливості виникнення в кожному конкретному випадку непередбачених обставин (випадкова поява сторонніх осіб і їх втручання в дії злочинців, випадкові несправності технічних засобів та інші обставини, що можуть ускладнити або змінити реалізацію необхідного задуму).

На третьому етапі здійснюється вилучення викраденої особи з метою торгівлі з її звичного мікросоціального середовища. Спосіб захоплення багато в чому визначається характеристикою місця, де він проводиться. Важливим чинником під час вибору способу захоплення також є індивідуальні особливості потерпілого (зокрема, й фізичні). Одним зі способів викрадення людей з метою торгівлі також є обман. Його мета полягає в тому, щоб забезпечити появу жертви в певному безпечному для злочинців місці.

Оскільки злочинці зазвичай зацікавлені в тому, щоб на цьому етапі здоров'ю викраденого не заподіювалась будь-яка істотна шкода, злочинці не здійснюють фізичний вплив на потерпілого, якщо в них є підстави вважати, що він не буде чинити будь-який значний опір. Основною метою застосування насильства на цьому етапі є не заподіяння шкоди потерпілому, а попередження його можливого активного опору, максимально швидке позбавлення його можливості звернутися за допомогою, залякування очевидців злочину, а також забезпечення видалення жертви з місця злочину.

Четвертий етап характеризується переміщенням викраденої людини з метою торгівлі до місця її утримання. Потерпілий в усіх випадках учинення переміщається злочинцями з використанням автотранспортних засобів. Зазвичай викрадена особа доставляється до місця утримання вже на іншому, зміненому автомобілі. Водночас найчастіше безпосередні виконавці, які здійснювали викрадення жертви, не знають, де вона буде утримуватися, щоб у разі їх затримання вони не могли видати правоохоронним органам її місцеперебування. У процесі переміщення злочинці для забезпечення власної безпеки жертву іноді приводять у безпорадний стан за допомогою наркотиків, алкоголю, лікарських препаратів тощо.

Особливістю п'ятого етапу (утримання викраденої людини) є те, що загроза насильства стосовно потерпілого тут стає більш реальною. Основна лінія поведінки для примушування потерпілих до вчинення певних дій у більшості випадків визначається зібраною злочинцями інформацією про особистість жертви, її оточення, спосіб життя та реальне матеріальне становище тощо.

Шостий етап характеризується тим, що відпрацьовується механізм торгівлі людьми способом незаконного переміщення через кордон в інші країни.

На сьомому етапі «викрадачі прагнуть приховати сліди злочину, більшість з яких є ідеальними, а їх носіями – потерпілий, його близькі та свідки. Під час здійснення дій, спрямованих на викрадення людини, злочинці використовують різні способи приховування злочинів залежно від етапу реалізації злочинного задуму» [2, с. 9–10], а також від того, що саме хочуть приховати злочинці. Крім того, злочинці докладають значних зусиль до приховування слідів, що можуть бути ними залишені в процесі переміщення захопленої особи до місця утримання викраденого. З цією метою можуть використовуватися такі способи:

– заміна на автомашинах, які використовують, державних номерів на фальшиві, зокрема на викрадені з інших автомашин або здобуті іншим способом під час підготовки до вчинення злочину розглянутої категорії;

– кількаразова зміна маршрутів і напрямків руху в процесі переміщення;

– негайний (після використання) продаж транспортного засобу сторонній особі за заниженою ціною (насамперед з умовою вивозу в інший регіон, у ближнє або далеке зарубіжжя);

– зміна кольору фарбування транспортного засобу після його використання для вчинення розглянутого злочину (іноді з інсценуванням дорожньо-транспортної пригоди, результатом якої стали ушкодження, які вимагають перефарбування кузова автомашини);

– інсценування дорожньо-транспортної пригоди, в результаті якої знищується або надто пошкоджується використаний у злочинних цілях транспортний засіб [5, с. 41].

Висновки. Виділення етапів викрадення людей з метою торгівлі, що вчинюються злочинними групами, в криміналістичному аспекті має важливе значення, оскільки кожен з цих етапів і різне їх сполучення мають кількісні та якісні ознаки, що забезпечують розробку й вибір прийомів, засобів і методів, спрямованих не тільки на виявлення та розслідування, але й попередження цих злочинів. Знання та розуміння етапів учинення таких злочинів дозволяють встановити обставини їх учинення, коло причетних до їх учинення осіб, залишені сліди тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончаренко В. І., Кушнір Г. А., Підпалий В. Л. Поняття криміналістичної характеристики злочину. *Криміналістика і судова медицина*. 1986. Вип. 33. С. 3–8.

2. Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів криміналістиці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Х., 2000. 19 с.

3. Коновалова В. О. Вбивство: мистецтво розслідування : монографія. Х. : Факт, 2001.

4. Матусовський Г. А. Методика розслідування розкрадань : навч. посібник. К. : УМК ВО, 1988. 88 с.

5. Олішевський В. В. Розслідування та попередження викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Х., 2005. 213 с.

REFERENCES

1. Honcharenko, V. I., Kushnir, H. A., Pidpalyy, V. L. (1986). Ponyattya kryminalistychnoyi kharakterystyky zlochynu [The concept of forensic characteristics of a crime]. *Kryminalistyka i sudova medytsyna*. Vol. 33. 3–8 [in Ukrainian].

2. Dan′shyn, M. V. (2000). Klasyfikatsiya sposobiv prykhovuvannya zlochyniv kryminalistytsi [Classification of methods of concealment of crimes in criminology] : abstract of the dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of legal sciences : 12.00.09. Kh., 2000. 19 p. [in Ukrainian].

3. Konovalova, V. O. (2001). Vbyvstvo: mystetstvo rozsliduvannya [Murder: The Art of Investigation] : monograph. Kh. : Fakt. 311 p. [in Ukrainian].

4. Matusovs′kyy, H. A. (1988). Metodyka rozsliduvannya rozkradan′ [The methodology of embezzlement investigation] : training manual. K. : UMK VO. 88 p. [in Ukrainian].

5. Olishevs′kyy, V. V. (2005). Rozsliduvannya ta poperedzhennya vykradennya lyudyny, vchynenoho z koryslyvykh motyviv [Investigation and prevention of abduction of a person committed for selfish reasons] : thesis for obtaining the scientific degree of candidate of legal sciences : 12.00.09. Kh., 213 p. [in Ukrainian].

O. V. Tymchuk. THE METHOD OF COMMITTING THE CRIME AS AN ELEMENT OF THE CRIMINAL CHARACTERISTICS OF HUMAN TRAFFICKING

The article is devoted to revealing the features of the content of the method of committing the crime as one of the defining elements of the forensic characteristics of human trafficking. The relevance of the chosen topic is influenced by the rapid development of organized crime of a transnational nature, the activity of which forms the basis of human trafficking, and causes the difficulty in countering and preventing crime in this area, which is determined by the specifics of the offense, and this, in turn, contributes to the increase in the number of this type crimes.

An overview of the elements characteristic of the criminalistic characteristics of crimes related to human trafficking is carried out, and the place among them of the method of committing this type of crime is outlined. A typical model of the method of committing crimes related to human trafficking is summarized, which can consist of: 1) searching for the "trafficked object" and gathering information about it; 2) development of a plan for abduction of a person for the purpose of trade, distribution of roles between kidnappers, preparation of special means and premises for the subsequent detention of the victim; 3) attack and removal of a kidnapped person for the purpose of trade from the natural microsocial environment (capture); 4) transfer of the abducted person to a place of permanent or temporary detention; 5) detention of a kidnapped person (as a rule, in a room specially prepared for this purpose); 6) movement of the victim across the border for the purpose of further trafficking; 7) concealment of the fact of commission and traces of the crime of human trafficking. Attention is drawn to the fact that the identification of the stages of kidnapping for the purpose of trade is important from a forensic point of view, because each of these stages and their various combinations have quantitative and qualitative characteristics that ensure the development and selection of techniques, means and methods aimed not only at detection and investigation, but also prevention of these crimes.

Key words: *forensic characteristics, human trafficking, method of committing a crime, method of preparation for committing, method of concealing a crime.*

Стаття надійшла до редакції 5 вересня 2024 року